

LINGVISTISKA ASPEKTER PÅ HEMSPRÅKSUNDERVISNINGEN I DEN SVENSKA SKOLAN

Mijo Tomašević

1.0 Lägesbeskrivning

1.1. Invandrarbarn i diaspora

I samband med den stora arbetsinvandringen till Sverige mellan mitten av 1960-talet och slutet av 1970-talet ändrades bilden av elevsammansättningen i den svenska skolan på samtliga nivåer (för-, grund- och gymnasieskolan).

Dä var Sverige ett land utan någon större erfarenhet och tradition beträffande invandrarproblematiken - i synnerhet i fråga om skolpliktiga barn och deras situation. I skolan följde man lagstiftningen och menade att även utländska medborgare, under 16-års ålder, bosatta i Sverige skall delta i undervisningen oavsett deras skolsituation i hemlandet. Undantag kunde tillämpas med hjälp av s. k. jämkad studiegång i åk 9 för elever med fullgjord skolplikt i hemlandet.

Många invandrarföräldrar uppfattade detta som tvång för sina halv vuxna barn, som kommit till Sverige för att arbeta (tjäna levebröd), eftersom den obligatoriska skolgången var fullgjord i hemlandet och enligt hemlandets lagar. Denna, något paradoxala, stämning verkade olika på barnens motivation till skolarbete. Majoriteten av invandrarbarn hade dock en positiv inställning till skolan och ville både lära sig svenska och av olika anledningar bibehålla sitt modersmål.

I skolan var man alltså ställd inför nya problem och nya behov. Den första perioden präglades av ad hoc lös-

ningar på lokalnivå. I första hand anordnades förberedelseklasser där all möjlig hjälp förmedlades - med tyngdpunkt på ämnet svenska språket, vilket i och för sig var riktigt. För att kunna fungera i Sverige (tillgodogöra sig all information, klara sig i vardagen, skolan och senare i yrkeslivet) är det ofrånkomligt att behärska svenskan.

Ett försök till lösning (temporär men ändå) i mera organiserad form är ett cirkulär om stödundervisning åt utländska barn i den obligatoriska skolan, som Skolöverstyrelsen (SÖ i fortsättningen) utfärdade den 8 december 1966. I detta cirkulär står bl. a. följande:

"Genom brev har Kungl Maj:t medgivit att statsbidrag till det allmänna skolväsendet må beräknas för stödundervisning under högst sex veckotimmar per undervisningsgrupp för utländska eller stats-lösa elever samt svenska barn som intagits från utländska skolor."

Vidare står det att:

- anordnandet av stödundervisning ankommer på skolstyrelsen ;
- genom en god introduktion, vilken omfattar elementär undervisning i att förstå och tala svenska samt orientering i den nya miljön, underlätta elevens ankomst till skolan;
- där så är möjligt genom studiehandledning på elevens modersmål förhindra att elevens studietid förlorats på grund av hans bristfälliga kunskaper i svenska;
- stödundervisningen även kan innebära studier på modersmålet under ett par veckotimmar med handledning av lärare som behärskar elevens modersmål.

Möjligheter till studier på modersmålet - även om i ringa omfattning - skapades alltså genom detta cirkulär, men möjligheter till studier i ämnet modersmål saknades helt för invandrarelever.

1.2.1. Politiska beslut

Denna situation ledde så småningom till politikernas engagemang, som år 1968 utmynnade i ett beslut om möjlighet att i grundskolan få undervisning i sitt eget modersmål. I Supplementet Lgr 69:11 - "Undervisning av invandrabarn m. fl." (reviderad upplaga från 1973) utfärdades följande anvisningar:

"Alla invandrabarn i grundskolan som på grund av sin härkomst har otillräckliga kunskaper i svenska språket har rätt att åtnjuta stödundervisning i svenska och studiehandledning.

Undervisning i svenska bör ges av en svensk lärare och studiehandledning av lärare som behärskar elevens modersmål.

I kommun med även finskspråkig befolkning får skolstyrelsen besluta att ämnet finska kan ingå som modersmål. Undervisningen i finska får omfatta högst två veckotimmar under varje årskurs. Samundervisning skall i möjligaste mån anordnas mellan elever i olika klasser och årskurser.

I andra minoritetsspråk än finska får anordnas undervisning efter samma grunder, om behov och förutsättningarna föreligger enligt skolstyrelsens bedömning."

Invandrabarnen fick alltså rätt att åtnjuta stödundervisning i svenska samt studiehandledning på modersmålet, medan kommunen inte hade någon skyldighet att anordna någon undervisning i modersmålet.

Genom ett riksdagsbeslut tillsattes år 1968 en parlamentarisk Invandrarutredning (IU) med uppdrag att kartlägga invandrarnas och minoriteternas situation i Sverige samt att föreslå åtgärder på olika områden för dessa grupper. IU lämnade BI a åren 1971 och 1972 två delbetänkanden: det förra med förslag om grundutbildning i svenska för vuxna invandrare och det senare om tolkservice och tolkutbildning.

Invandrarbarnens situation i den svenska skolan kartlades inte - mot allmän förväntan - ty IU fann frågan för omfattande. IU föreslog istället en översyn av gällande bestämmelser och rekommendationer om modersmålsundervisning. Med anledning av detta förslag om översyn bildades i december 1974 Invandrargruppen för att utreda invandrarelevernas situation i grund- och gymnasieskolan. Gruppen insåg emellertid betydelsen av en tidig språktrening för barnets utveckling och inkommerade i sitt arbete även frågan om hemspråksträning i förskolan.

Redan i september 1975 lade invandrargruppen fram sitt förslag om åtgärder för invandrarbarn i förskola, grundskola och gymnasieskola.

Detta förslag utformades till proposition och med utbildningsutskottets betänkande behandlades det i riksdagen den 29 maj 1977. Riksdagen beslutade i enlighet med propositionen och betänkandet och godkände de föreslagna riktlinjerna.

På detta vis lades grundstenen till hemspråksreformen som trädde i kraft den 1 juli 1977: hemspråks-tjänsterna inrättades 1 januari 1978 och hemspråks-undervisning blev en riksangelägenhet.

1.2.2. Definitioner och ansvar

- a) Vem är invandrarbarn/-elev?
- b) Vem har rätt till hemspråksundervisning?
- c) Vad är hemspråk?
- d) Vem är ansvarig för hemspråksundervisning?

Gällande definition för registrering av invandrarelever i skolsammanhang lyder:

"Med invandrarbarn/-elev avses barn/elever för vilka ett annat språk än svenska utgör ett levande inslag i deras hemmiljö."

Ungefär 8% av grundskoleeleverna berörs av hemspråksreformen och har rätt till hemspråksundervisning. Invandrargruppen har slagit fast i sitt förslag att

syftet med hemspråksundervisning är att vidmakthålla och utveckla kunskaperna i det språk som barnet/eleven använder i sin dagliga hemmiljö.

"Rätt till hemspråksundervisning. tillkommer alla barn och ungdomar för vilka ett annat språk än svenska utgör ett levande inslag i deras hemmiljö. "

Undervisning i hemspråk skall alltså inte vara undervisning i ett främmande språk, men det finns inga regler om till vilken grad ett barn skall behärska hemspråket för att få delta i undervisningen. Bedömning fattas i varje enskilt fall med skolan, föräldrarna och eleven.

"Varje bedömning av behovet av hemspråksundervisning måste utgå från det enskilda barnets utveckling och sociala, känslomässiga och intellektuella behov av stimulans att utveckla och vidmakthålla hemspråket. Barnets och föräldrarnas önskemål och bedömningar måste alltid stå i förgrunden." (Prop. 1975/76:118.)

I och med att det är fråga om undervisning i det språk som utgör "ett levande inslag i barnets hemmiljö" (alltså inte nödvändigtvis i det språk som är barnets vanligaste kommunikationsspråk), tyckte man i Invandrargruppen att benämningen hemspråk passar bäst.

Det är hemspråksreformens förtjänst att kommunerna ålades ansvaret för:

- hemspråksundervisning;
- studiehandledning på hemspråk i grund- och gymnasieskolan ;
- stödundervisning i svenska för varje invandrarelev som på grund av otillräckliga kunskaper i svenska har svårt att tillgodogöra sig undervisningen i klassen.

Kommunerna är vidare skyldiga att:

- informera alla berörda föräldrar om rätten till hemspråksundervisning;
- upplysa föräldrarna om hur viktigt det är för eleven att utveckla sitt hemspråk;
- anordna hemspråksundervisningen i sådan omfattning att den täcker elevens behov;
- organisera undervisningen på ett sådant sätt att elevens allsidiga utveckling främjas;
- årligen inventera behovet av åtgärder för undervisningen samt upprätta ett handlingsprogram.

1.3. Läroplan Lgr 80

Ämnet hemspråk ingår i Läroplan för grundskolan (Lgr 80) med Mål och riktlinjer, Kursplaner samt Timplaner.

Mål och riktlinjer, ss. 56-57:

"Hemspråksträning bedrivs för förskolebarn bl a i förskolan. I grundskolan skall denna träning få en fortsättning genom undervisning i elevens hemspråk. Utgångspunkten skall vara elevernas behov."

Syften med hemspråksundervisningen är bl a:

- att vidmakthålla och utveckla kunskaper i det språk, som barnet använder i sin dagliga miljö (varigenom främjas barnets känslomässiga, språkliga och intellektuella utveckling samt möjlighet att leva sig in i och känna samhörighet med föräldrarnas/vårdnadshavarnas kulturella bakgrund;
- att eleverna senare skall kunna utveckla två-språkighet som gör det möjligt för dem att känna sig hemma i två kulturer (de skall få stöd och uppmuntran för att utveckla sin förmåga att lyss-

na, förstå, tala, läsa och skriva för att vilja, kunna och våga använda sitt hemspråk i olika situationer).

Deltagandet i hemspråksundervisningen är frivilligt. På högstadiet kan eleverna välja hemspråk som tillvalsämne

Kursplaner, ss. 145-149

"Kursplanen i detta ämne gäller undervisningen i över etthundra språk som sinsemellan är mycket olika. Därför skall tillämpningen av kursplanen anpassas till olika elevgruppers språkförhållanden. När hemspråket studeras som tillvalsämne på högstadiet bör tillämpningen av kursplanen anpassas därefter".

Kursplaner anger vilka färdighets- och kunskapsnivåer skall uppnås på respektive stadiet.

På högstadiet skall eleverna bl a i skrivning lära känna ljud och motsvarande bokstavstecken samt lära sig att skriva ord och meningar.

På mellanstadiet skall eleverna bl a arbeta med grammatiska strukturer.

På högstadiet skall eleverna bl a studera eller iaktta det egna språkets (hemspråkets) struktur - även dialekter och slang - och göra jämförelser mellan det egna språket och svenskan.

I kursplanen för ämnet hemspråk ingår även kultur-och samhällsorientering, som skall ge eleverna kunskaper om sin kulturella bakgrund omfattande: religion, historia, kulturtraditioner, folk och land. Eleverna skall också få reda på aktuella samhällsförhållanden t. ex. utbildning och arbetsmarknad i de länder de kommer ifrån. Vidare skall eleverna få kunskaper om invandran—nas situation i Sverige och i andra länder samt om invandranas rättigheter och skyldigheter.

"Den kulturformedlande undervisningen i hemspråk bör kompletteras med kulturorienterande inslag i ämnen som bild, slöjd, musik, hemkunskap."

Undervisning i hemspråk som ämne skall erbjudas elever som har ett minoritetsspråk som hemspråk. För samma elever skall erbjudas studiehandledning på hemspråk i annat eller andra ämnen. På högstadiet kan elever välja hemspråk som tillval och det skall behandlas som varje annat valalternativ. Om det inte finns tillräckligt antal elever för sådan undervisning, skall skolan överväga att ta den särskilda hemspråksresursen i anspråk. Rektor beslutar om detta.

Som stöd för det lokala utvecklingsarbetet ingår i läroplanen också ett omfattande kommentarmaterial, som utges, förnyas och aktualiseras fortlöpande. Avsikten med kommentarmaterialet är att beskriva aktuella problem och svårigheter och att diskutera olika metoder att lösa dem.

1.4. Undervisningsmodeller

Hemspråksundervisningen i dagens Sverige bedrivs enligt tre olika modeller:

- hemspråksklass;
- sammansatt klass;
- svensk klass.

En hemspråksklass består uteslutande av invandrarelever med samma språk och undervisningen förmedlas på hemspråk upp till c:a 90%.

En sammansatt klass består till c: a hälften av elever med samma hemspråk och till resten av elever med svenska som modersmål. En del av undervisningen i denna modell sker på hemspråk (t ex grundläggande läs- och skrivinlärning och hembygdkunskap) och resten på svenska. Här samarbetar två lärare - en svensk och en hemspråklärare - i ett team.

Dessa två modeller är ganska sällsynta och förekommer enbart på invandrartäta orter och i mycket få hemspråk.

Svensk klass innebär att eleverna går i olika klasser och bildar eh gemensam grupp på 1-5 elever med 1-2

veckotimmar undervisning i ämnet hemspråk samt studiehandledning på hemspråk.

Den sistnämnda modellen har fått den starkaste förankringen inom skolväsendet i Sverige och är oftast förekommande. Ur administrativt-organisatoriska perspektiv (krav på gruppstorlek, lokaler m m) är denna modell bekvämast - lättast att hantera - medan didaktiska krav och förväntningar kan diskuteras.

Deltagandet i hemspråksundervisningen är frivilligt och i de flesta fallen är det föräldrarna som beslutar för eller emot, vilket rimligen bör säga något om elevernas motivation för dessa studier.

Undervisningslokalerna (storlek, utrustning, placering inom själva skolenheten m m) kan ofta klassas som otillfredsställande.

1.5. Läromedlen

Vid inköp av läromedel för ämnet hemspråk finns tre möjligheter: hemlandet, Sverige, tredje land. Ur kvantitativt perspektiv är de två sistnämnda av marginell betydelse, medan det förstnämnda alternativet (läromedel från hemlandet) brukas i de flesta situationerna. De läromedel som är framställda i Sverige och i tredje land är i några fall upplagda med diasporakrav som utgångspunkt, men de täcker ändå inte helhetsbehovet (läs- och skrivinläringen, grammatiska övningar, litterära texter).

Läromedlen från hemlandet (framför allt böcker) har - vid sidan om många goda egenskaper - även brister, t ex :

1. Texter i dessa böcker är anpassade för barn med en annan språklig erfarenhet än diaspora.
2. Tematiskt sett representerar inte dessa läromedel diasporabarnens språk i dess dagliga användning; d.v.s. de är inte knutna till deras verkliga omgivning och känns därför onaturliga.

3. Läroböcker tillverkade i invandrarbarnens ursprungsländer fyller ofta inte den svenska skolans objektivitetskrav.

1.6. Lärarna

Under årens lopp - två decennier av utveckling och hem-språksreformen - har det tillkommit en lärarkader i ämnet hemspråk, som skulle kunna åskådliggöras med nedanstående tabell.

L Ä R A R P R O F I L E R

med lärarutbildning		utan lärarutbildning
i hemlandet	i Sverige	
klasslärare; ämneslärare; (mer än halv tjänst i minst sju terminer - SÖ:s disp. L 22).	hemspråkslärare (L 22) ----- hemspråkstränare*; lägstadielärare*; mellanstadielär.*; ämneslärare 16, 17, 18*; adjunkt*; *(om de har goda kunskaper i hemspråk)	annan akad. ut- bildning i heml.; utbildning på gymnasienivå i hemlandet; (mer än 1/2 tj. i åtta terminer - -SÖ:s disp. L 22) ----- annan utbildn. med goda kunskaper i hemspråk; (lokal dispens i kommunen) ----- termins- eller timanställning

(År 1979 fanns det 3.384 hemspråkslärare, varav 1.140 - ca 34% - med
behörighet.)

Större delen av dessa lärare saknar 1 sin utbildning - helt eller delvis - en mera organiserad insikt i invandrarbarnens språkliga diasporavillkor. Likaså saknas det en välgenomtänkt lärarutbildning som skulle kunna tillfredsställa diasporabetingade behov i sin helhet.

Hemspråkslärarnas tjänstgöring är förlagd till förskola, grundskola och gymnasieskola samt grundvux- och komvux och i deras arbetsuppgifter ingår:

- hemspråksundervisning;
- studiehandledning och;
- socialt kontakttarbete.

2.0. Några utgångspositioner

I dagens svenska skolor finns det invandrarelever med både bristfälliga (oftare) och goda (mera sällan) färdigheter och kunskaper i hemspråkets fonologi och/eller morfologi. Deras ordförråd - huvudsakligen det aktiva - är som regel ganska begränsat.

Det har inte hittats något ofrånkomligt samband mellan färdigheter resp. kunskaper på språkets olika nivåer. Det finns barn med relativt korrekt fonemsystem men med olika avvikelser från skriftspråkets morfologi och vice versa: relativt korrekt morfologi kan men behöver inte nödvändigtvis innebära korrekt S/C fonemsystem och framför allt inte korrekt uttal. Detsamma gäller sambandet fonologi/morfologi - ordförråd. Naturligtvis finns även barn som talar korrekt S/C.

2. 1. Det enda vi kan säga är att det inte finns något samband mellan elevernas färdigheter och kunskaper och deras ålder/årskurs: d v s en 11-årig elev i årskurs 4 kan på ett eller flera områden likna en 7-årig elev i årskurs 1. Eller tvärtom: 11-åringen kan förfoga över ett ordförråd och fonologisk utveckling som är jämbördig med en 15-åring, medan morfologin är på en 7-årings nivå.

Den hittills beskrivna situationen kan i korthet sammanfattas enligt tabellen nedan:

1. ÄMNE	hemspråk
2. ELEVER	med varierande färdigheter i varierande åldrar
3. LÄRARE	med varierande utbildning
4. LÄROMEDEL	ofta icke ändamålsenliga
5. UTGÅNGSPUNKT	elevernas behov
6. MÅL	aktiv tvåspråkighet.

2.2. Denna situation leder onekligen till en rad behov framtvingade av diasporavillkoren som:

- utbildning/fortbildning av lärare;
- utarbetande av ändamålsenliga läromedel;
- individualisering av undervisningen.

Lärarytbildningen och läromedelsproduktionen bör betraktas i ett längre tidsperspektiv och kräver beslut på myndighetsnivå, medan individualiseringen av undervisningen bör kunna tillämpas omgående.

3.0. Tillämpning och planering

Planeringen förutsätter att läraren noggrant sätter sig in i läroplanen för ämnet hemspråk som återfinns i Läroplan för grundskolan (Lgr 80), sid 145 - 149.

En mycket viktig punkt i läroplanen är att elevernas olika förkunskaper och förutsättningar skall utgöra utgångspunkten för undervisning i hemspråk. Detta innebär att läraren måste planera undervisningen så att den anpassas till elevens språkliga och kognitive utveckling, d v s individualiseras.

För att åstadkomma en sådan anpassning är det nödvändigt att läraren redan från början undersöker varje individuell elevs språk. Denna undersökning görs med hjälp av någon form av testning.

3. 1. Testningen leder fram till två slags överväganden :

- a) Den ger en uppfattning om elevens allmänna kommunikative färdighet i hemspråket, som är av avgörande betydelse för gruppindelningen. Eftersom den kommunikative färdigheten har avgörande betydelse för valet av undervisningsstoff bör denna vara vägledande vid indelningen av eleverna i undervisningsgrupper och inte i första hand elevens ålder eller årskurs.
- b) Testningen bör utföras så att den vid sidan av den allmänna kommunikative färdigheten också ger en bild av speciella brister i elevens språkbehärskning på systemnivå, d v s inom fonemsystem, morfologi och syntax. Denna del av testningen kommer här att kallas diagnosticeringen. Genom denna skaffar sig läraren underlag för individualisering av undervisningen inom gruppen och särskilda stödåtgärder för enskilda elever.

Både gruppindelning och diagnosticering bör i princip kunna göras med hjälp av ett och samma test. Vissa faktorer som testet belyser utnyttjas således som hjälpmedel för den övergripande fördelningen av undervisningen på olika elevgrupperna, medan andra faktorer ligger till grund för val av övningar inriktade på speciella språkliga företeelser och speciella elever. I många fall kan diagnosticeringen vara svår att genomföra och tilläggstest som prövar specifika språkavvikelser kan bli nödvändiga.

3.2. Testets utformning och genomförande

Testet skall vara så utformat att det innefattar de olika delkomponenterna i kommunikativ färdighet:

- hörförståelse;
- läsförståelse;
- talfärdighet;
- skrivefärdighet.

Analysen av testet skall vidare ge upplysningar om:

- elevens fonemsystem;
- behärskning av grammatik.

Eftersom ordförrådet har grundläggande betydelse för förståelsen av det stoff som används i undervisningen och återverkar på alla sidorna i den kommunikative färdigheten kan det vara lämpligt att låta ett särskilt vokabulärtest ingå. I sin enklaste form kan testet därutöver bestå av en bandinspelning av elevens spontana tal med utgångspunkt från en stimulus (ett tema, en berättelse, en film etc) och en skriftlig berättelse över ett på samma sätt givet tema (självkänt under förutsättning att eleven i fråga kan skriva). Den inspelade talade texten bör läraren skriva ner från bandet så exakt som möjligt. Utskriften av texten skall återge elevens uttal och således inte göras i enlighet med den kodifierade ortografin. Helst bör fonetisk transkription användas. Utan uppgifter om elevens verkliga uttal kan nämligen inga slutsatser dras om hans fonemsystem, likaså kan tolkningen av morfologiska företeelser bli osäker om inte uttalet anges på ett entydigt sätt.

En fritt producerad talad resp skriven text kan ge -ganska god förstahandsuppfattning om avvikelser i elevens språkssystem. Det är emellertid inte säkert att de företeelser som är viktiga blir tillräckligt exemplifierade i en fritt talad text. För att bedömma en företeelse noggrannare kan ett särskilt styrt test vara nödvändigt.

Ett tillfälle då en speciell typ av styrt test behövs är då avsaknad av en viss fonemopposition misstänks hos eleven. Det kan i den situation inte vara meningsfullt att starta uttalsövningar innan man blivit klar över huruvida eleven med hörseln uppfattar den aktuella fonempositionen (t ex /s:/z/; eleven uppfattar i så fall inte skillnaden mellan kosa och koza).

3.3. Vokabulärteet

Ett mått på elevens ordförråd kan enklast fås med hjälp av en standardiserad bildserie (som kan hämtas ur bil-

derböcker och läseböcker för nybörjare). Varje bild bör innehålla ett föremål eller en företeelse ur elevens vardagsliv - familj, skola etc.

För att kunna jämföra olika barns ordförråd är det viktigt att läraren har en fastställd bildserie till förfogande som kan användas för alla elever, att bilderna är entydiga och därför kräver ett entydigt svar och att bildserien har ett varierat innehåll. Det bör i bildmaterialet ingå både föremål, levande väsen, naturföreteelser, situationer och abstrakta begrepp som färger, former, släktskap etc.

Då testresultatet bokförs bör uppgifter ges om antalet rätta svar på hemspråket och också om det antal frågor där eleven angett den svenska benämningen i brist på hemspråksordet eller inte alls gett något svar.

En annan metod att genomföra vokabulärtestet går ut på att läraren ger ett temaord (t ex badrum) och ber eleven nämna så många företeelser som möjligt som hänger samman med ett badrum. Testet genomförs med några olika temaord, hämtade från olika områden i vardagslivet. Ett test av detta slag kan vara något svårare att utvärdera kvantitativt och kan ta längre tid att genomföra. Om temaorden valts omsorgfullt kan det emellertid avslöja svagheter i ordförrådet inom vissa ämnesområden och god utveckling inom andra och därigenom ge en mera nyanserad bild av elevens ordförråd.

3.4. Talproduktion

I denna del av testet görs en inspelning av elevens fria talproduktion. För att texten skall bli någotsånär löpande utan alltför många avbrott för frågor och dyl, är det svårt att åstadkomma en sådan talad test utan någon form av stimulus i form av en text eller ett händelseförlopp som återberättas. Som stimulus kan man t ex tänka sig: en uppläst berättelse, en bild, en film eller diaserie, ett TV-program, en sång, ett temaord.

En uppläst berättelse som stimulus har den fördelen att testet automatiskt även kommer att innehålla kom-

ponenten hörförståelse. Å andra sidan kommer självfallet inte den muntliga återberättelsen att bli lika spontan som när en bild eller bildserie (icke-verbal stimulus) används. Eleven kommer ofrånkomligen att minnas vissa fragment ur uppläsningen och ur denna kopiera en och annan form, använda ett och annat ord som inte hör till det språk han själv använder.

Oavsett vilken sorts stimulus som används är det viktigt att den är lättförståelig för eleven och att den är intresseväckande. När en verbal stimulus väljs är det särskilt viktigt att tänka igenom textens svårighetsgrad så att den inte innehåller för sammanhanget viktiga ord som kan vara obekanta för eleven, vilket skulle kunna omöjliggöra ett återberättande av den. Eftersom meningen med testet bl a är att spåra upp de punkter i elevens grammatiska system, där han har svagheter och gör fel då han talar, är det viktigt att han får möjlighet att tala spontant utan avbrott för rättelser från lärarens sida.

Med hjälp av talproduktionstestet skall läraren fastställa elevens fonemsystem genom iakttagelser i hans uttal. Det är självfallet därför av stor betydelse att inspelningen har god kvalitet och är gjord i en bullerfri miljö.

3.5. Skriftlig produktion

Den skriftliga produktionen kan testas med samma stimulus som utgångspunkt som i taltestet. Efter inspelningen av elevens berättelse gör läraren en kort paus och ber eleven skriva ner samma berättelse. Eleven skall naturligtvis skriva självständigt och utan lärarens hjälp. Inget hindrar i och för sig att en annan stimulus används för den skriftliga delen av testet, men det torde vara tidsbesparande att låta eleven utföra samma uppgift muntligt och skriftligt.

3.6. Bearbetning (Analys)

Den inspelade talade texten skrivs ned noggrant av läraren - helst bör fonetisk transkription användas

eftersom detta är det enda sättet att ange uttalet tillräckligt entydigt. (Under alla omständigheter måste nedtecknandet baseras på uttalet och inte skriftspråkets ortografi.) Läraren går därefter igenom den nedtecknade versionen och fyller med ledning av den i ett formulär med individuella karakteristika för eleven i fråga om fonemsystem, morfologi och syntax samt ett generellt omdöme om de kommunikativa talfärdigheterna.

Formuläret innehåller en skiss över hemspråkets fonemsystem. Fonem som klart konstaterats hos eleven ringas in .

I vissa fall kan osäkerhet uppstå: antingen finns det i texten inte klara belegg för en viss fonemopposition eller så förefaller elevens fonemsystem att vackla (t ex särskiljer han ibland /s:/š/, ibland inte). I sådana fall bör ett tilläggstest göras som är baserat på s k minimala par.

I texten gör läraren därefter en markering av alla ordformer som är felaktiga i jämförelse med det normerade språket. Var och en av dessa former förs in i formulärets morfologiska avdelning tillsammans med en notering av den rätta formen och en angivelse av felens art (t ex A/L = akkusativ i stället för lokativ). Det är -inte säkert att de morfologiska fel som upptäcks i texten ger en helt klar bild av vilken del i barnets regelsystem som det finns brister i - beror en sådan form som 'od majku' på att eleven felaktigt förbinder prepositionen 'od.' med akkusativ eller saknas former för genitiv helt hos eleven? Sådana oklarheter kan redas ut med tilläggstest inriktade på den ifrågavarande morfologiska företeelsen som kan ges som individuella övningar i undervisningen, varvid de nya slutsatser som läraren drar systematiskt förs in i elevens formulär. På det syntaktiska området bör först och främst sådana ställen i texten markeras som innebär att ett för hemspråket främmande satsmönster använts. För varje sådant fall bör först och främst konstateras huruvida satsen konstruerats i enlighet med ett svenskt satsmönster, om det således är fråga om en kopiering från svenskan. Liksom vid morfologiska felaktigheter bör iakttagelserna beträffande syntaxen läggas till grund för riktade övningar, som dels ger läraren nog-

grannare information om eleven språkssystem (och som införs successivt i formuläret), dels så småningom gör att eleven tillägnar sig det rätta satsmönstret i hemspråket. Om den felaktiga satsbyggnaden innebär en kopiering från svenskan, kan det vara viktigt att låta eleven jämföra svenskans och hemspråkets olika sätt att uttrycka sig.

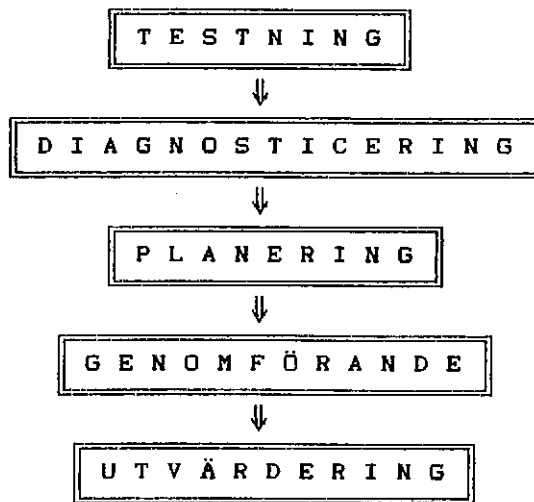
Den skriftliga produktionen utvärderas på liknande sätt som den muntliga, med den skillnaden att nedteckningen bortfaller som arbetsmoment. Det gäller nu att som första etapp spåra upp stavningsfel i stället för uttalsavvikelser som fanns i den talade texten. Beträffande stavningsfelens art måste flera olika överväganden göras:

- 1) motsvaras stavningefelet av en analog lucka i fonemsystemet hos eleven, d v s skriver eleven 'noša' i stället för 'noža' därför att han i uttalet inte särskiljer [Š] och [S], eller rent av inte hör skillnaden mellan dessa två ljud? Ett sådant konstaterande har utomordentlig betydelse för undervisningsmetodiken, eftersom det inte kan vara särskilt meningsfullt att lära eleven stavningen 'нођа' så länge han inte lärt sig uttala (eller åtminstone uppfatta) 'nota' rätt;
- 2) är stavningsfelet en påverkan från svenskans stavningsregler (framför allt torde det vara aktuellt vid förväxlingar av bokstäverna <u> och <o>)? I ett sådant fall krävs säkerligen speciella övningar som visar skillnaderna mellan de svenska stavningsprinciperna och hemspråkets;
- 3) kan stavningsfelet rättas till med hjälp av någon generellt gällande stavningsregel i hemspråket eller är det fråga om lexikalisering d v s ett ord som måste läras in speciellt?

I fråga om morfologiska och syntaktiska felaktigheter är arbetssättet vid utvärderingen av den talade och

skrivna texten i princip det samma. Förutom de uppgifter om elevens fonemsystem och klart definierbara grammatiska (morfologiska och syntaktiska) avvikelser som nämnts här ovan bör på formuläret noteras även andra karakteristiska drag i elevens, språk, som t ex dialekttillhörighet om den framgår markant av texten, framträdande svensk färgning av talet, t ex i intonation eller speciella ljud o s v . Den bild man genom formuläret skapar av varje elevs språkssystem blir lärarens viktigaste hjälpmedel för att bestämma vilka speciella åtgärder som bör sättas in för att minimera tendenserna till nedbrytning av elevens hemspråkssystem och därmed ge honom de bästa möjligheterna att även på längre sikt bibehålla sina kommunikativa färdigheter i hemspråket.

Sammanfattningsvis kan vi säga att en hemspråkslärarens arbete bör bestå av:

Utvärdering är i sig en form av testning, vilket innebär att proceduren upprepas kontinuerligt.

Litteraturförteckning :

Đurovič, L'. : 1963, 'The case systems in the language of diaspora children', in: Lingua in Diaspora(= Slavica Lundensia 9), Lund, 21-94.

Friberg, A.-C.: 1983, 'The vocabulary test', in: Lingua in Diaspora <= Slavica Lundensia 9), Lund, 95-105.

Lgr 80: 1980, Läroplan för grundskolan. Skolöverstyrelsen, Stockholm.

SOU 1974:69: 1974, Invandrarutredningen 3, Arbetsmarknadsdepartement, Stockholm.

Morfiadakis, E. : 1981, Invandrarna och hemspråks-reformen, Liber, Stockholm.

Paulseon, T., Stankovski, M., Tomašević, M. : 1985, Elever med språk och kulturbakgrund från andra länder. Skolöverstyrelsen, Stockholm.

Lunds Universitet